

УДК 343.11(477.87)«1919/1939»

ПРАВОВІ ОСНОВИ УЧАСТІ ПРИСЯЖНИХ У ЗДІЙСНЕННІ СУДОЧИНСТВА В ЗАКАРПАТТІ У СКЛАДІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1919-1939 РР.)

LEGAL BASIS OF THE JURY PARTICIPATION IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN TRANSCARPATHTIA WITHIN CZECHOSLOVAKIA (1919-1939)

Урсуляк О.В.,
викладач

*ВСП «Чернівецький юридичний коледж
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена історико-правовим аспектам участі присяжних у здійсненні судочинства в Закарпатті у складі міжвоєнної Чехословаччини. Досліджено чехословацьке законодавство про організацію та устрій судів присяжних. Проаналізовано матеріали судової практики 1919–1939 рр., що зберігаються в архівних фондах.

Ключові слова: суди присяжних, Закарпаття, Чехословаччина, кримінальне судочинство.

Статья посвящена историко-правовым аспектам участия присяжных в осуществлении судопроизводства в Закарпатье в составе межвоенной Чехословакии. Исследовано чехословацкое законодательство об организации и устройстве судов присяжных. Проанализированы материалы судебной практики 1919–1939 гг., которые хранятся в архивных фондах.

Ключевые слова: суды присяжных, Закарпатье, Чехословакия, уголовное судопроизводство.

The article is devoted to the historic-legal aspects of a jury participation in the administration of justice in Transcarpathia within interwar Czechoslovakia. Czechoslovak legislation about the organization and structure of the jury is researched. The materials of court practice 1919-1939, which stored in archival collections, are analyzed.

Key words: juries, Transcarpathia, Czechoslovakia, criminal proceedings.

Актуальність теми. Очевидність потреби реформування судової системи України у зв'язку з її євроінтеграційними прагненнями вимагає науково-теоретичного підґрунтя для гармонізації основних правових інститутів нашої держави зі світовими аналогами. У цьому процесі чимала роль відводиться суду присяжних, що відповідає загальноприйнятим ідеалам правосуддя. Хоча правова система України вже містить цей інститут, його організація є далекою від досконалості й загалом не відповідає правовій природі суду присяжних. Виправити незадовільний стан правового забезпечення участі суспільства у здійсненні судочинства повинні законодавці, однак юридична наука вже зараз реагує з цього приводу об'єктивними й комплексними дослідженнями суду

присяжних в Україні та його історії. Особливий інтерес викликає маловідома сторінка історії цього інституту – діяльність судів присяжних у Закарпатті в складі Чехословаччини (1919–1939 рр.).

Проблему становлення судів присяжних на західноукраїнських землях фрагментарно розглядали українські вчені, котрі досліджували судові системи Австрійської імперії, Австро-Угорщини, ЗУНР, міжвоєнних Польщі, Румунії та Чехословаччини – В. Кульчицький, Б. Тищик, М. Никифорак, В. Лемак, О. Кондратюк, І. Торончук, О. Липитук, Х. Горуйко й ін. Однак проблемі формування та функціонування судів присяжних у Закарпатті в складі Чехословаччини не було присвячено спеціальних праць серед українських істориків права. У зв'язку з цим метою

статті є з'ясування історико-правових особливостей утворення, організації та здійснення судочинства судами присяжних Закарпаття у складі Чехословаччини в 1919–1939 рр.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок розпаду Австро-Угорщини була утворена незалежна Угорська держава, до складу якої в листопаді 1918 р. було насильно включено Закарпаття (закарпатські українці мали намір увійти до складу ЗУНР). Однак уже в березні 1919 р. була проголошена Угорська Радянська Республіка, що проіснувала 133 дні та завершила своє існування приходом до влади диктатора М. Хорті. Ще в листопаді у м. Скрентон (США) чеські політичні лідери погодили з емігрантами із Закарпаття вступ цього краю в склад нової Чеської держави на умовах автономії. Таку юридичну долю Закарпаття згодом підтримали й держави Антанти, тому на підставі Сен-Жерменського (1919 р.) і Тріанонського (1920 р.) мирних договорів воно увійшло до складу Чехословаччини, отримавши офіційну назву «Підкарпатська Русь» [1, с. 442–443]. Зазначений розвиток подій на два десятиліття врятував Закарпаття від диктатури угорського маршала М. Хорті, адже Чехословаччина, порівняно з тогочасною Угорщиною, була значно демократичнішою державою.

Першим нормативно-правовим актом Чехословаччини, який визначив юридичний статус Закарпаття, став «Генеральний статут про організації адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою мирною конференцією до Чехословацької республіки» (18 листопада 1919 р.). Він передбачав, що Директорія Підкарпатської Русі ставала дорадчим органом у всіх внутрішніх автономних справах краю. Виконавчу владу здійснювали адміністратор спільно з військовим командувачем. До компетенції центральної влади належали зовнішня політика, управління фінансовою й оборонною сферами, а в усіх інших справах місцева влада отримувала певну автономію. Щоправда, де-факто ця автономія поступово обмежувалася [2, с. 55–56].

Судова система Чехословаччини міжвоєнного періоду багато в чому нагадувала колишню судову систему Австро-Угорщини. Її суди ділилися на загальні та спеціальні. Систему загальних судів становили районні, крайові (корпусні першої категорії), вищі (корпусні другої категорії) та Верховний суд (м. Брно). До спеціальних судів належали торгові, ексекційні, біржові, гірничі тощо. За законом 1923 р. був утворений Державний суд, основу компетенції якого становили справи про політичні злочини. У 1935 р. Державні суди були утворені при всіх вищих судах Чехословаччини. У Чехії продовжувало діяти австрійське процесуальне право, а в Закарпатті та Словаччині – угорське [3, с. 440–442]. Суди присяжних, як і в австро-угорський період, діяли при крайових судах.

23 травня 1919 р. було прийнято закон про складання списків присяжних Чехословацької Республіки, однак уже на початку 1920 р. його чинність було призупинено, а відновлено 10 квітня 1921 р. [4, с. 24]. Потреба у функціонуванні судів присяжних на той

час була викликана як суспільними процесами, так і юридичними підставами, оскільки цей інститут передбачався § 95 Конституції Чехословаччини: «Діяльність і повноваження суду присяжних визначаються окремим законом. Діяльність суду присяжних може тимчасово перериватися в установлених законом випадках» [5]. Цим спеціальним законом, до якого відсилали цитовані конституційні норми, був закон про складання списків присяжних від 23 травня 1919 р.

Як і в австро-угорський період, суди присяжних Закарпаття у складі Чехословаччини склалися з лави (12 присяжних) і трибуналу (трьох професійних суддів). Лави вирішувала насамперед питання про вину підсудного, а трибунал – призначав покарання. Компетенція судів присяжних також не зазнала істотних змін: кримінальні справи про злочини політичного характеру, учинені шляхом друку, й ті, за які передбачалося покарання не менш як п'ять років позбавлення волі. За законом про складання списку присяжних присяжними могли стати як чоловік, так і жінка, що досягли 35-річного віку, уміли читати та писати, мали нерухоме майно в одній із громад і проживали на території Чехословаччини не менше ніж один рік [6, с. 37–38]. Наведені вимоги чехословацького законодавства до присяжних були доволі ліберальними та демократичними.

Особливої уваги заслуговує те, що в Закарпатті за чехословацьким законодавством присяжним міг бути не тільки чоловік, а й жінка. Станом на 30-ті рр. XX ст. жінки мали право бути присяжними тільки в Англії, США й Чехословаччині [7, с. 42]. Правові норми про допуск жінок до виконання функцій присяжних реалізувалися й на Закарпатті, про що свідчать архівні матеріали. Так, 19 жовтня 1921 р. громадський уряд с. Заусини подав до крайового суду кандидатури п'ятьох присяжних – Йожефи Вейнберг (50 р., угорка, крамарка), Василя Майцоди (45 р., фермер, українець), Михайла Кіча (40 р., фермер, українець), Михайла Голоша (36 р., фермер, українець), Давида Вейнберга (40 р., угорець, фермер) [8, арк. 57]. Як бачимо, серед перерахованих п'яти кандидатур однією була жінка. Також 29 вересня 1921 р. муніципальна комісія м. Мукачево викликала жительку міста Йожефу Балінт для уточнення її персональних даних з метою включення в список присяжних [9, арк. 177].

Присяжними не могли стати особи, котрі не були здатними виконувати цю функцію через фізичні або психічні вади; обмежені в цивільній дієздатності внаслідок марнотратства, алкогольної чи токсичної залежності; визнані банкрутом; обвинувачені в учиненні злочину; засуджені за вчинення злочину чи правопорушення, учиненого шляхом обману чи з «низьких» мотивів; особи, які отримують матеріальну підтримку від держави у зв'язку з відсутністю житла. Також у списки присяжних не включалися священнослужителі, державні службовці, військовослужбовці, працівники залізниць, електростанцій і шахт. Від виконання функцій присяжного мали право відмовитися особи, котрі досягли 60-річного віку; жінки; депутати законодавчого органу; керів-

ники міст, професори, учителі, лікарі й аптекарі; адвокати у кримінальних справах; особи, які хоча б один раз були присяжними [6, s. 38–39]. Як видається, законодавство Чехословаччини відносно логічно, прагматично та справедливо визначило осіб, які не могли бути присяжними, а також тих, хто мав право від цього відмовитися.

У питанні набуття статусу присяжного правова політика Чехословаччини була найменш дискримінаційною в національному аспекті щодо українців, порівняно з тогочасними Польщею та Румунією. Траплялися навіть випадки, коли окремі громади Закарпаття делегували на посади присяжних лише українців. Так, у 1922 р. с. Мішкаровича делегувало на посади присяжних трьох своїх жителів: Олексу Халуза (36 р.), Василя Росіла (36 р.), Василя Храбного (36 р.). Усі троє були українцями за національністю, а за професією – фермерами [9, арк. 192].

Сесії судів присяжних відбувалися кожних три або два місяці при крайових судах. Присяжним, які належно виконали свої обов'язки, держава відшкодовувала як витрати на подорож, так і втрачений прибуток за місцем їх постійної зайнятості. Первинні списки присяжних щорічно складали муніципальні комісії, що функціонували в кожній громаді. Складені списки вивішувалися для публічного ознайомлення й подальшого уточнення за результатами розгляду можливих скарг. Після цього вони направлялися в окружний уряд з указівкою тих осіб, яких муніципальна комісія рекомендувала на посади присяжних – «осіб чесних, мудрих і розважливих». Окружний уряд уточнював ці списки та направляв у крайовий суд [6, s. 39–40]. Так, 20 жовтня 1921 р. відбулося засідання муніципальної комісії с. Тур'я щодо складання списку присяжних на 1922 р. Муніципальна комісія засідала в складі Ю. Кароля (голови), Г. Гана, А. Лаяча, Ю. Фленика й П. Мосака [9, с. 7].

Прийнявши списки, голова крайового суду формував комісію із суддів і представників суспільства (аналог колишнього австрійського інституту «мужів довіри») для складення єдиного річного списку присяжних. Складений ним річний список підлягав затвердженню вищим судом і урядом краю [6, s. 40]. Так, 29 квітня 1930 р. річний список присяжних Ужгородського крайового суду становив 173 присяжні та 32 заступники [10, арк. 2–5], а в 1931 р. – 170 присяжних і 30 заступників [11, арк. 3–9]. У Берегівському підрозділі Державного архіву Закарпатської області також зберігаються річні списки присяжних Хустського крайового суду, складені українською мовою.

Кожних три чи два місяці голова крайового суду проводив жеребкування присяжних. Так, 30 березня 1928 р. в Ужгородському крайовому суді відбулося жеребкування каденції суду присяжних. На ньому були присутніми голова крайового суду, крайовий прокурор, а також Ян Фолтанек (суддя крайового суду) та Михайло Стасів – представник від Ужгородської адвокатської палати [12, арк. 2]. У дві урни вкладалися картки з прізвищами осіб, які були включені в річний список присяжних і їх заступників. З них

голова крайового суду витягував 36 карток із прізвищами присяжних і 9 із прізвищами заступників. Жеребкування присяжних відбувалося на закритому засіданні крайового суду. Як і австро-угорське право, законодавство Чехословаччини дозволяло сторонам кримінальної справи заявляти присяжним немотивований відвід. Перед початком розгляду кожної кримінальної справи 12 остаточних присяжних також обиралися шляхом жеребкування [6, s. 40]. Цікаво, що 22 січня 1924 р. Ужгородська крайова прокуратура звернулася до голови Ужгородського крайового суду з поданням про відлучення Яна Туряниці та Яна Сивохопа від подальшого вирішення справ як присяжних цієї каденції, оскільки протягом грудня вони вже двічі були в складі лави присяжних [13, арк. 4].

За австро-угорським зразком законодавство Чехословаччини вимагало, щоб каденція суду присяжних вирішила всі кримінальні справи, що поступили в її провадження. Однак інколи траплялися випадки, коли упродовж цих двох чи трьох місяців суд присяжних не встигав вирішити всіх кримінальних справ, що були в його провадженні. Наприклад, від 04 березня 1923 р. кримінальна справа проти Арнольда Клейнови перебувала у провадженні суду присяжних при Ужгородському крайовому суді, однак не була вирішена навіть протягом року, тому прокуратура 04 січня 1924 р. звернулася до цього суду призначити розгляд цієї справи на листопад того самого року [13, арк. 3].

Попри наведений факт, діяльність судів присяжних у Закарпатті в складі Чехословаччини продемонструвала значний рівень ефективності. Це підтверджується тим, що їхні рішення доволі рідко скасовувалися вищими інстанціями. Так, з-поміж шести обвинувальних вироків, винесених каденцією суду присяжних при Ужгородському крайовому суді протягом жовтня-листопада 1936 р., жоден не був скасований. Наприклад, 19 жовтня 1936 р. згаданий суд присяжних (головуючий суддя – Володимир Звоніков) виніс обвинувальний вирок Василю Ейху та Юрію Шугару у кримінальній справі про пограбування будинків Регіни Рейхову й Ладислава Ігнага. Їм було призначено основне покарання позбавлення волі на строк 5 років (Василю Ейху) та 3 роки (Юрію Шугару) й додаткове покарання у вигляді позбавлення виборчого права строком на три роки [14, арк. 8 зв.].

Напружена політична ситуація в Європі наприкінці 30-х рр. ХХ ст., безперечно, не сприяла розвитку таких демократичних правових інститутів, як суд присяжних. 30 вересня 1938 р. за результатом сумнозвісної Мюнхенської угоди, укладеної між Англією, Францією, Італією та Німеччиною, А. Гітлер відібрав у Чехословаччини Судетську область. Це спонукнуло уряд Чехословаччини 10 жовтня того самого року проголосити її перетворення на федерацію трьох народів: чехів, словаків і українців. Наступного дня Чехословаччина надала автономію Підкарпатській Русі та її уряду [1, с. 446].

Виходячи з того, що певна частина території Закарпаття разом із містами Ужгород і Мукачево протягом 1938 р. були анексовані Угорщиною, автономна

влада заснувала три нові окружні суди у Великому Бережному, Нижніх Верецьких та в Іршаві. В автономній Підкарпатській Русі (з 30 грудня 1938 р. – Карпатській Україні) діяли два крайові суди в Хусті й Великому Бережному, а також Вищий суд у Хусті. У таких надзвичайних умовах брак суддівських кадрів іноді доводилося компенсувати кадрами з органів виконавчої влади [14, с. 18]. Зрозуміло, організація судів присяжних також опинялася в складному становищі.

16 січня 1939 р. автономний уряд Карпатської України видав кілька розпоряджень щодо організації судочинства в краї. Одним із них було зупинено діяльність судів присяжних: «... діяльність судів присяглих в Карпатській Україні у краєвих судах у Великім Березнім і в Хусті відносно карних вчинків ... тимчасово зупиняється на час одного року». Справи, які, згідно із законодавством, мали розглядатися судами присяжних, передавалися на розгляд судових сенатів у складі чотирьох суддів [16, с. 164]. Отже, подібно до ЗУНР, діяльність судів присяжних у Карпатській Україні було тимчасово зупинено на строк один рік, однак їх діяльність не була відновле-

на у зв'язку з анексією краю Угорщиною М. Хорті в березні 1939 р. Ще до цього 15 березня 1939 р. було проголошено державну незалежність Карпатської України, а її президентом обрано А. Волошина. Проте ця держава змогла проіснувати в таких складних умовах лише кілька днів [1, с. 449–450].

Висновки. Отже, варто наголосити на значній демократичності законодавства Чехословаччини в частині правового регулювання організації та діяльності судів присяжних у Закарпатті міжвоєнного періоду, яка виявлялася як у його незалежності, так і у відсутності обмежень для обіймання посади присяжного за критеріями національної належності чи навіть статі. Саме законодавство Чехословаччини вперше в історії українського права допустило до виконання функцій присяжних жінок. Унаслідок такої вдалої організації здійснення судочинства присяжними цей інститут виявив високий рівень ефективності й неупередженості. Ці та інші історико-правові аспекти функціонування судів присяжних у Закарпатті в складі Чехословаччини дають змогу зарахувати наявну в той час модель до кращих зразків в історії суду присяжних континентальної Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кульчицький В.С. Історія держави і права України / В.С. Кульчицький, Б.Й. Тищик. – К. : Ін Юре, 2008. – С. 442–443.
2. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / за ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. – Ужгород : Ліра, 2010. – С. 55–56.
3. Ванечек В. История государства и права Чехословакии / В. Ванечек. – М. : Юридическая литература, 1981. – С. 440–442.
4. Prouza D. Laický prvek při soudním rozhodování v trestních věcech aneb přisedící ano či ne? / Daniel Prouza, Michal Hájek // *Trestněprávní revue*. – 2010. – č. 7. – S. 24.
5. Конституционная хартия Чехословацкой Республики (29 февраля 1920 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/?p=690&page=2>.
6. Rusnok P. Vývoj organizace soudnictví v prvním ČSR / Pavel Rusnok. – Brno, 2006. – S. 37–38.
7. Аля. Жінки й суди присяглих / Аля // *Життя і право*. – 1938. – Ч. 1. – С. 42.
8. Державний архів Закарпатської області. Берегівський підрозділ. – Ф. 31 (Ужгородська крайова прокуратура). – Оп. 4. – Спр. 34 (Списки засідателів окружних судів 1921 р.). – Арк. 57.
9. Державний архів Закарпатської області. Берегівський підрозділ. – Ф. 31 (Ужгородська крайова прокуратура). – Оп. 4. – Спр. 35 (Списки присяжних засідателів Ужгородського судового округу та переписка по цьому питанні). – Арк. 177.
10. Державний архів Закарпатської області. Берегівський підрозділ. – Ф. 31 (Ужгородська крайова прокуратура). – Оп. 4. – Спр. 646 (Список присяжних засідателів Ужгородського крайового суду 1930 р.). – Арк. 2–5.
11. Державний архів Закарпатської області. Берегівський підрозділ. – Ф. 31 (Ужгородська крайова прокуратура). – Оп. 4. – Спр. 724 (Список присяжних засідателів Ужгородського крайового суду за 1931 р.). – Арк. 3–9.
12. Державний архів Закарпатської області. Берегівський підрозділ. – Ф. 31 (Ужгородська крайова прокуратура). – Оп. 4. – Спр. 520 (Поіменний список присяжних засідателів Ужгородського крайового суду 1928–1929 рр.). – Арк. 2.
13. Державний архів Закарпатської області. Берегівський підрозділ. – Ф. 31 (Ужгородська крайова прокуратура). – Оп. 4. – Спр. 266 (Поіменні списки присяжних засідателів Ужгородської прокуратури 1924 р.). – Арк. 4.
14. Державний архів Закарпатської області. Берегівський підрозділ. – Ф. 31 (Ужгородська крайова прокуратура). – Оп. 4. – Спр. 1090 (Список присяжних засідателів Ужгородського крайового суду за 1937 р.). – Арк. 8 зв.
15. Лемак В.В. Закарпаття у державно-правовій системі Чехословацької Республіки (1919–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.В. Лемак. – К., 1996. – 25 с.
16. Ринажевський Б. Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939 рр.) / Б. Ринажевський. – Львів : ЛРІУ УАДУ, 2002. – 198 с.